

Râif Muhammed Abdülazîz en-Nü‘aym
el-Fikrî's-siyâsî inde'l-Îmâm el-Cüveynî

Dâru'l-Besâir, Cezayir 1429/2008, 388 s.

Özgür KAVAK

Dr.

İslam siyaset düşüncesi klasiklerini konu alan çağdaş çalışmaların, diğer İslamî ilimlere nazaran, emekleme aşamasında olduğunu söylemek mümkündür. Zira henüz konuyla ilgili metinlerin önemli bir kısmının tahkikli neşirleri yapılmış değildir. Mevcut matbu metinlerin çoğunun kullanışlı olmayışı ise bu sahada sağlıklı mesafe katetmeyi engellemektedir. Kullanılabilir durumdaki metinlerin nasıl çalışılabileceği konusunda da bir dizi metodolojik problem bulunmaktadır ve bu problemlerin nasıl aşılabileceği hususunda örneklik teşkil edecek vukûfiyetli çalışmalar yok denecek kadar azdır.

Çağdaş incelemelerde görülen ve İslam siyaset düşüncesiyle sağlıklı irtibatlar kurmanın önünde engel teşkil eden bu problemlerin başında ise “disipliner aktarım” olarak nitelenmesi mümkün olan bir engel yer almaktadır. Kendisini daha ziyade “anlama” sorunu bağlamında gösteren bu problem, esas itibarıyla siyaset bilimi vesilesiyle tedavüle girmiş olan bazı “modern” kavramların mezkûr alanın klasiklerine ilişkin incelemelerde herhangi bir hassasiyet gözetilmeksizin kullanılmasından kaynaklanmaktadır. Bir benzeri, yıllardır özellikle fıkıh ilmini “İslam hukuku” olarak kurgulamaya çalışan metinlerde görülen bu durum yavaş yavaş İslam siyaset düşüncesiyle ilgili çalışmalarda da ortaya çıkmaya başlamıştır. Yöneten, yönetilen ve yönetim ilişkileri bağlamında *vatandaş, toplum, ideoloji, sosyal yapı, rejim, otorite, hükümet, iktidar, kamuoyu, anayasal düzen* vb. kavramların müelliflerin yaşadığı çağa ve kitaplarının ait olduğu literatür türüne yabancı ve farklı bir “dünyaya” ait olması, siyaset düşüncesi klasiklerinin “sosyal bilim” düşüncesi perspektifinden yorumlanmasına sebebiyet vermekte, fakat müelliflerin nasıl bir “dünya” içerisinden konuştukları hususu kapalı kalmaktadır.

1997 yılında Ürdün Üniversitesi'nde tamamlanan doktora çalışmasının yeniden düzenlenerek 2008 yılında kitap olarak yayınlanmasıyla oluşan *el-Fikrî's-siyâsî inde'l-Îmâm el-Cüveynî (İmam Cüveynî'nin Siyaset Düşüncesi)* başlıklı eser, bahsini ettiğimiz problem alanlarını bünyesinde barındıran temsil gücü yüksek bir örnek olarak ele alınabilir. Dört bölümden oluşan kitapta Cüveynî'nin yaşadığı dönem,

hayatı, siyaset düşüncesinin temel özellikleri ve kaynakları birinci bölümde (s. 17-74); devlet başkanlığına dair düşünceleri ikinci bölümde (s. 75-258), devlet başkanının dinî ve dünyevî vazifeleri üçüncü bölümde (s. 259-319), siyasî-malî fikirleri son bölümde (s. 321-355) ele alınmıştır. Kitabın sonuç kısmında ise (s. 356-364) çalışma boyunca ulaşılan neticeler özetlenmektedir.

Yüksek lisans döneminde çağdaş İslam düşüncesinde özellikle demokrasi kavramıyla olan benzerlikleri sebebiyle öne çıkartılan “şûrâ” kavramını esas alan bir çalışma ortaya koyan müellif, Cüveynî’yi konu alan doktora tezinin yazım sebeplerinden birisini “dinde siyasetin yeri yoktur” söylemini çürütmek olarak belirlemektedir (s. 10-11). Dolayısıyla savunmacı bir yaklaşımla kurgulanan eser, Cüveynî’nin hayatı, ilmî yaşamı, hoca ve talebeleriyle ilişkilerine dair derli toplu bilgileri içermekte, özellikle tabakat kitaplarından birçok malumatı bir araya getirmesi açısından dikkat çekmektedir.

Konu işlenirken zaman zaman klasik dönem müellifleriyle, zaman zaman da modern dönemde ilgili literatürün değerlendirmeleriyle mukayeseler yapılmaktadır. Müellif, kendi siyasî duruş ve kabullerine göre Cüveynî’nin görüşlerini ele alırken farklı tavırlar göstermektedir: Cüveynî’nin görüşlerini benimsediği yerlerde muhtelif alimlerden alıntılarla onun görüşlerini teyit etmekte, Cüveynî’nin görüşlerine muhalif ulemaya karşı tavizsiz bir tavır takınmaktadır. Metin bu sebeple zaman zaman “Cüveynî müdafaanâmesi”ne dönüşmektedir (özellikle Kureyşilik şartı ve imâmete atanmanın nasla olup olmadığı meselesinde bu tavır belirgindir; bkz. s. 100-148). Kimi konularda ise Cüveynî’ye karşıt bir konumda yer almakta ve yine muhtelif alimlerin değerlendirmelerine başvurarak Cüveynî’nin argümanlarını çürütmeyle çalışmaktadır. Metin böyle durumlarda da âdetâ “Cüveynî reddiyesine” dönüşmektedir (Sözgelimi devlet başkanını seçecek heyette kadınların yer almayacağını iddia eden Cüveynî’nin görüşlerinin tenkidi için bkz. s. 153-156).

Kitabın geneline bu açıdan bakıldığında müellifin durduğu yerin modern çağın hâkim siyaset bilimi zihniyetinin kabulleri olduğu anlaşılmaktadır. Müellif, zihnindeki ideal siyasî model ışığında *el-Gıyâsî*’yi yorumlamaktadır. Mesela yukarıda yer verdiğimiz örnekte kadınları, devlet başkanı seçecek kurula ehil görmeyen Cüveynî, “yasama ruhunu ve maslahatı” dikkate almamakla itham edilmektedir (s. 156). Benzer bir durum onun devlet başkanının yerine birini bırakmasını (*istihlâf*) kabul etmesinde de kendisini gösterir. Müellif, modern bir bakış açısıyla “ümmetin vekili ve temsilcisi” olarak gördüğü devlet başkanının böyle bir yetkisinin kabul edilmesini tenkit etmektedir. Hz. Ebu

Bekir ve Hz. Ömer'in halife tayinindeki uygulamalarına çağdaş İslam hukukçularından aldığı destekle getirdiği yorum da bunların *istihlâf* olarak görülmemesi gerektiği yönündedir. Zira müellife göre *istihlâf* "ümme otoritesi" ve "şûrâ prensibine" aykırıdır (s. 202-207).

Çalışmanın mahiyeti açısından özellikle üzerinde durulması gereken ve müellifin yukarıdaki yaklaşımının bir uzantısı olarak ortaya çıkan bir üçüncü tavır daha vardır. Müellif, Cüveynî'nin görüşlerini ele aldığı kısımlarda bütünüyle klasik dünyanın yabancı olduğu birtakım mefhum ve konuları modern bazı çalışmalardan hareketle ele almaktadır. "Anakronik güncelleştirme" olarak nitelenebilecek bu durumun en belirgin örneği *ehl-i hal ve'l-akde* dair değerlendirmelerdir. Cüveynî'ye göre "*ehl-i hal ve'l-akde* temel vazifesi, bir önder/örnek kişi seçmektir. Bu konuda kadınların, ilimde behre sahibi olsa bile kölelerin ve avâmın herhangi bir söz hakkı yoktur. Ehl-i zimmet de aynı konumdadır. Seçici kişiler 'takvâ ve vera' sahibi olmalıdır; müctehid olmaları şart değildir. Beyatlerinin sahih olması için gereken bir diğer şart ise, bu kimselerin güç (*münne*) ve kudret (*iktihâr*) sahibi olmalarıdır. İmam seçecek kişilerin sayısı hakkında şunu söylemek mümkündür: Beyatte açık bir güç (*şevket*) ve baskın bir mukâvemet (*meneâ*) oluşturacak sayıda kişi olmalıdır. Bu öyle bir sayı olmalı ki, isyan edenler karşı çıktıklarında zann-ı galip uyarınca onları bastırarak bir güce erişemedikleri sonucuna ulaşmalıdır" (Geniş bilgi için bkz. Cüveynî, *el-Gıyâsî: Gıyâsü'l-ümme fi'l-tiyâsi'z-zulem*, nşr. Abdülazim ed-Dîb, 2. bsk., el-Mektebâtü'l-kübra, [y.y.] 1981, s. 62-71).

Cüveynî'nin konuyla ilgili değerlendirmeleri anahatlarıyla böyledir. Bu hususların önemli bir kısmına yer veren müellif, konunun devamında "pür modern" olarak niteleyebileceğimiz bir dil kullanarak bazı tespitlerde bulunmaktadır. Ehl-i hal ve'l-akdi anayasal bir kurum/mekanizma (*cihâz düstûrî*) olarak resmeden bu ifadelerde sözkonusu kurumun esas işlevi "devlet başkanını seçmek" veya "azletmek" olarak belirlenir. Ancak bunların yanında birtakım temel vazifeler de bulunmaktadır. Bunlar devlet başkanı yahut onun temsilcisi konumundaki görevlileri "denetleme ve kovuşturma (*el-mürâkabe ve'l-mütâba'a*)" ile "kanun ve yönetmelikler çıkartma (*vaz'u'l-enzime*)" olarak belirlenir. Bu görevlerin ifası, ehl-i hal ve'l-akdin "anayasal bir kuruma dönüşmesiyle" mümkün olacaktır: "İslamî kurallar içerisinde, gayrimüslimlerden alınmış olsa bile modern idarî düzenleme ve nazarîyelerin tatbikine mani bir kural yoktur. Dolayısıyla heyet, meclis ve komisyonların teşkili mümkündür. Şu halde ehl-i ihtiyâr için kendine has kuralları olan özel bir meclis oluşturulması gereklidir. Bu meclisin

çağdaş anayasal düzendeki karşılığı parlamento yahut millet meclisidir (*el-barlemân ev meclisü'l-ümme*)” (s. 166-170).

Modern dönem İslam siyaset düşüncesi eserlerinde sıklıkla rastlamanın mümkün olduğu bu değerlendirmelerin sıhhatinden çok burada bizi esas ilgilendiren husus, bunların Cüveynî'nin görüşlerinin doğal bir uzantısı olarak takdim edilmesidir. Müellif bu yaklaşımını şu argümanla temellendirmektedir: “Cüveynî de dâhil önceki fakihler ve mütefekkirler bu kavramları kullanmamış olsalar bile, bunlar içerik ve anlam olarak (*madmûn* ve *fahvâ*) onların düşünce ve eserlerinde yer almaktadır” (s. 171. Benzer değerlendirmeler için ayrıca bkz. s. 174, 187).

Metodolojik yaklaşımını bu ifadesiyle ortaya koyan müellif, Cüveynî'nin düşüncelerinde “ümme otoritesi” kavramını keşfedip, İslam dünyasının bu mefhumu Batı'dan bin yıl önce ulaştığını, “anayasal hareketlerde ve toplum sözleşmesi anlayışında” Avrupa'ya fark attığını (!) iddia edebilmekte (s. 176); tefvîz vezirinin “başbakan”, tenfiz vezirinin ise “resmî sözcü” yahut “büyükelçi” olduğunu söyleyebilmekte, nâibi ise “kamu görevlisi” olarak takdim etmektedir (s. 181-182). Sevâd-ı azam, “kamuoyu” (s. 112) kavramıyla karşılanmakta; “yasama ruhu” (s. 47), “müsâvât” (s. 113), “düşünce hürriyeti” (s. 291), “sosyal sorumluluk” (s. 304), “ekonomi-politik” (s. 322) gibi tabirler bir “toplum adamı” olan (s. 52) Cüveynî'nin görüşleriyle özdeşleştirilmektedir. Klasik literatürde yöneticilerin temsilci atamalarını ifade etmek için kullanılan “istinâbe” kavramı ise bütünüyle modern bir içerikle ve demokratik yönetim şeklini temellendirecek biçimde ele alınmaktadır (s. 178-207). Eserin sonuç kısmında Cüveynî'nin görüşleriyle modern siyasî fikirlerin mukayesesinde ise bu yaklaşım bütünüyle belirgindir (s. 357 vd).

Metodolojik anlamda esaslı bir problem teşkil eden bu yaklaşımın yanında ayrıca çalışmanın dikkat çekici eksikliği, Cüveynî'nin sadece *el-Gıyâsî* adlı eseri ile kısmen *el-İrşâd* adlı çalışmasının kullanılmış olmasıdır. Bu durum Cüveynî'nin görüşlerindeki bütünlüğü görmeye engel olmakla birlikte yazarın, tezinin kitaplaşmasından bir yıl önce Cüveynî'nin fıkıh anlayışına dair müstakil bir mukaddime cildiyle birlikte toplam 21 cilt olarak yayınlanan Cüveynî'nin furû fıkha ve dolayısıyla yazarın ele aldığı bazı konulara da temas ettiği hacimli eseri *Nihâyetü'l-matlab fi dirâyeti'l-mezheb*'in (Dâru'l-minhâc, Beyrut 2007/1428) yazma halinde bulunduğunu belirtip eseri kullanmadığını söylemesi, çalışmanın ciddiyetini bütünüyle zedelemektedir (s. 27, 45).

İslam siyaset düşüncesi klasiklerinin tarihî malzeme olarak kalma-
yıp günümüz siyaset söyleminin inşasında esaslı bir merci olarak kul-

lanılması, zengin açılımlara imkân verecek mahiyettedir. Ancak bu, elinizdeki yazının konusu olan çalışmada görüldüğü üzere, modern çağın hâkim söylemini mezkûr klasiklere söyletmek şeklinde olmasa gerektir. Klasiklerle günümüzü birbirine bağlayacak kurucu çalışmalara duyulan ihtiyaç hâlihazırda devam etmektedir.

Stig Jarle Hansen, Atle Mesoy,

Tuncay Kardaş (ed.)

The Borders of Islam:

Exploring Samuel Huntington's Faultlines,

from Al-Andalus to the Virtual Ummah

Hurst, London 2009, 388 s.

Mesut Özcan

Dr., İstanbul Ticaret Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü

Müteveffa Samuel Huntington'ın 1990'larda büyük tartışmalar koparan, 11 Eylül 2001'den sonra da yeniden gündeme gelen "medeniyetler çatışması" tezinin tartışıldığı pek çok akademik ve popüler eser yayınlandı. Bu tezin lehinde ve aleyhinde ileri sürülen çeşitli argümanlar, tezin ilk defa ileri sürülmesinden 20 yıla yakın bir zaman geçse de 11 Eylül 2001 New York saldırıları, 2003 yılında Irak'ın işgali, 11 Mart 2004 Madrid, 5 Temmuz 2005 Londra bombalamaları, Danimarka'daki karikatür krizi ve en son İsviçre'deki minarelerin yasaklanması referandumu gibi olaylar sebebiyle hep tartışılacağı. Stig Jarle Hansen, Atle Mesoy ve Tuncay Kardaş'ın editörlüğünde 2009 yılında İngiltere'de Hurst Yayınevi tarafından basılan *The Borders of Islam* adlı eser de Huntington'ın tezinde ileri sürdüğü medeniyetler arası sorunlu sınırlar iddiasını ele alan yeni bir çalışma olarak dikkat çekiyor.

Tasvir ettiği medeniyetlerin yekpare bütünler olmaması, karar alma süreçlerinde ulusal çıkarların önemli rol oynaması ve benzeri sebeplerle birçok kez yanlışlanan Huntington'ın tezleri, bu kitap vesilesi ile bir kez daha test edilmekte. Konuyu dört alt başlıkta ele alan kitaba katkıda bulunan yazarlar kendi ülkelerinin uzmanlarından oluşuyor. Kitap klasik İslam dünyası analizlerinden farklı olarak İslam dünyası ile diğer dinlerin keşiştiği noktalarda yer alan ülkeleri ve sorunları ele alıyor.